

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 025.171:929Arnulf Koroški(0.021.3)"895"

Prejeto: 30. 9. 2013

Peter Štih

dr., red. prof., Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

E-pošta: peter.stih@guest.arnes.si

Rajhenburg in listina kralja Arnulfa za Valtunija iz leta 895

IZVLEČEK

Prispevek obravnava listino kralja Arnulfa za Valtunija, izstavljeno v Öttingu 29. septembra 895 (D. Arnolf 138), ki je ohranjena v prepisu v kopijalni knjigi škofije v Krki na Koroškem s konca 12. stoletja. Na podlagi raziskav in mnenj številnih zgodovinarjev, ki so se od poznega 19. stoletja ukvarjali z obravnavano listino, je pokazano, da je tisti del, ki govori, da je Valtuni dobil posest v Rajhenburgu (današnja Brestanica) v »marki ob Savi« in v Krškem (polju), kasnejši vrinek in da je listina ponarejena.

KLJUČNE BESEDE

Arnulf, Valtuni, D. Arnolf 138, Rajhenburg, Krško, Krka, Hema

ABSTRACT

RAJHENBURG AND THE CHARTER OF KING ARNULF FOR WALTUNI OF 895

The paper focuses on the charter of King Arnulf for Waltuni, issued in Ötting on 29 September 895 (D. Arnolf 138). The document has been preserved in a transcript in the cartulary of the Bishopric Gurk, Carinthia, from the end of the 12th century. Based on the research and opinions of many historians who have dealt with the said charter since the late 19th century, it has been demonstrated that the part that speaks of Waltuni receiving in possession an estate in Rajhenburg (present-day Brestanica) in the »March along the Sava River« and in Krško, was a later insertion and that the charter was falsified.

KEY WORDS

Arnulf, Waltuni, D. Arnolf 138, Rajhenburg, Krško, Gurk, Hemma

V razliko od sosednjih pokrajin Karantanije, Zgornje Panonije severno od Drave, Furlanije in Istre, kjer so že iz prve polovice 9. stoletja poznane listine frankovskih kraljev in cesarjev iz karolinške dinastije, ni za slovenski prostor vzhodno od Soče in južno od Drave poznana nobena takšna listina. Tu ni bila v 9. stoletju podeljena nobena kraljeva zemlja, ustvarjen ni bil noben imunitetni teritorij, izstavljen ni bil noben privilegij. Stanje opozarja na precej periferni značaj osrednjega dela slovenskega ozemlja v tistem času in daje slutiti, da je frankovski režim kljub uvedbi grofovske uprave (v Karnioli) zatečene slovanske socialne in gospodarske razmere pustil v glavnem nedotaknjene.

Edino in zato še toliko večjo izjemo predstavlja listina kralja Arnulfa, izstavljena v Öttingu na Bavarskem 29. septembra 895.¹ Z njo je prapravnuk Karla Velikega na predvečer zrušitve frankovskega režima v Panoniji in vzhodno od Aniže in Soče podelil svojemu zvestemu Valtuniju (*fidelis noster nomine Waltuni vocitatus*), ki velja za prednika sv. Heme Krške,² v last posest, ki jo je do tedaj imel v fevdu (*quasdam res proprietatis nostre, quas antea in beneficium habuit...in proprietatem concessimus*) in mu zanjo zagotovil neomejeno razpolagalno pravico (... *volumus, ut predictus Waltuni ab hodierna die ac deinceps temporibus eiusdem concessionis nostre rebus liberrimam habeat potestatem possidendi donandi vendendi commutandi vel quodcumque exinde placuerit faciendi absque ullius fraudolentis persone controversia*). Podarjena posest je obsegala tri geografsko med seboj ločene komplekse: Trušenjsko dolino zahodno od Velikovca na Koroškem skupaj z dvema, tam zgrajenima gradovima in gozd na bližnji Svinji planini oz. na Djekšah (*in loco, qui vocatur Thrusental, ac duobus castris in eo edificatis et nemus in monte Diehsbe*), nadalje tri kraljevske kmetije, ki se imenujejo Rajhenburg v marki ob Savi in preko Save še posestvo, ki se imenuje Krško polje v današnji Sloveniji (*in marchia iuxta Souwam tres regales mansos, quod Richenburch dicitur, et aliud predium ultra fluvium Sorwam Gurcheuelt nuncupato*) in končno še vso tisto posest, ki jo je v kraju *Undrina* (Ingering ali nek drug kraj v prostoru Judenburga na Štajerskem) imel v fevdu nek Otelin (*et in alio loco quicquid Ottelin habuit in beneficium in loco Undri-*

na). Za naštetu posest je v listini rečeno, da leži *in comitatu Livpoldi in orientalibus partibus Charanta nominatis*, pri čemer je mogoče dikcijo »v Liu(t)pol-dovi grofiji, v vzhodnih (pre)delih, imenovanih Karantanija« razumeti tako, da se nanaša na vse tri sklope posesti, ali pa le na zadnjega.

Podatki o Valtunijevi posesti ob Savi so bili za slovensko zgodovino in zgodovinopisje pomembni iz več razlogov. Rajhenburg – po Milku Kosu pomeni njegovo ime, sestavljeno iz *riche* oz. *richi* + *burg*, mogočen, visok, vzvišen, trden, velik, sijajen grad³ – je dobil epiteton »najstarejšega na Slovenskem izpričanega gradu«.⁴ Prav tako sta *Richenburch* in *Gurcheuelt* najstarejša nemška toponima južno od Karavank in spodnještajerske Drave. Nadalje je v listini z omembo marke ob Savi (*marchia iuxta Souwam*) v celotnem 9. stoletju edinkrat sporočeno ime karolinške (mejne) grofije v Posavju. Med drugim naj bi pričalo, da je ime *Carniola*, ki je pri poznoantičnih in zgodnjerednjeveških piscih pokrivalo slovensko Posavje, v živi rabi ugasnilo že ob koncu antike in se je ohranjalo le v literarnem izročilu, v delih visoko izobraženih avtorjev, kot je bil Pavel Diakon. Posledično naj bi se *Carniola* kot živo ime uveljavilo šele v visokem srednjem veku.⁵ In končno, z omembo gradu, treh kraljevskih kmetij na levem in posestva na desnem bregu Save naj bi bili otipljivi prvi začetki organiziranja zemljiških gospodarstev po zahodnem vzoru in s tem začetki fevdalizacije južno od Drave.⁶

Listina ni ohranjena v originalu, ampak je poznana v enem samem prepisu v prvi oziroma najstarejši kopijalni knjigi škofije v Krki, ki je danes hranjena v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu (Gurker Kopialbuch 1, AT-KLA 118, Geschichtsvereins-Handschriften 2/24). Kopijalna knjiga manjšega formata (24,5 x 14,3 cm) vsebuje 43 pergamentnih listov, od katerih jih je prvih 33 med letoma 1173 in 1191 napisala ena sama roka. Po imenu neznani krški pisar je listine v kopijalno knjigo prepisal sistematično: najprej je vnesel vladarske, nato nadškofijske, škofijske in končno še papeške listine, pri čemer se prepisi vladarskih listin začinjajo prav z Arnulfovo listino za Valtunija, ki je v kopijalno knjigo vpisana kot prva na foliju 1v in 2r.⁷ Sledi ji še šestnajst vladarskih listin, ki so jih med letoma 898 in 1184 izstavili Arnulf, Ludvik Otrok, Oton II., Henrik II., Konrad II., Henrik IV., Lotar III., Konrad III. in Friderik I. Barbarosa, prejemniki pa so bili: Hemina prednika Svetopolk in Ima, njen tast Viljem I. in mož Viljem II., kot tudi konvent in

1 Objave: D. Arnolf, št. 138; MC 1, št. 3. Regest oz. delna objava: StUB 1, št. 11; Urkunden Krains 5, št. 34 (str. 74); Gradivo 2, št. 309; Reindel, *Luitpoldinger*, št. 3; RI I/1, št. 1912. Nemški prevod: Wadl, *Erste Erwähnung*, str. 18.

2 Za Hemino genealogijo in mesto Valtunija v njej gl. Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski*, str. 215 sl.; isti, Hema i Svetopuk, str. 221 sl.; Dopsch, *Stifterfamilie*, str. 95 sl.; Štih, *Zgodovinsko o Hemi*, str. 12 sl. Kos, *Urbarji*, str. 20, je imel Valtunija za »bavarskega velikaša«, vendar je njegovo ime v bavarskem gradivu tako unikatno, da je Gänser, (Mark als Weg, str. 103) njegov izvor raje iskal med frankovskim plemstvom.

3 Kos, *Urbarji*, str. 21.

4 Stopar, *Grajske stavbe*, str. 95; prim. Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 153; Jakič, *Sto gradov*, str. 32.

5 Kos, *Izbrane razprave*, str. 238; Grafenauer, Pavel Diakon, str. 292 in op. 86.

6 Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 116.

7 Gl. Jaksch, *Vorbemerkung*, str. XV.

Med letoma 1173 in 1191 nastali prepis Arnulfove listine za Valtunija iz leta 895 v Krški kopijalni knjigi 1, fol. 1v, 2r (Gurker Kopialbuch 1, AT-KLA 118, Geschichtsvereins-Handschriften 2/24; objava z dovoljenjem Koroškega deželnega arhiva v Celovcu).

škofija v Krki.⁸ August Jaksch, ki je krško listinsko gradivo vzorno objavil, je s takrat novimi – in še danes veljavnimi – metodami kritike listin, ki jih je kot učenec Theodorja Sickla spoznal na Inštitutu za avstrijske zgodovinske raziskave (Institut für Österreichische Geschichtsforschung), lahko ugotovil, da je od navedenih šestnajstih vladarskih listin kar sedem ponarejenih.⁹ Ugotovitev ni nezanemarljiva tudi za v kopijalno knjigo vpisano Arnulfovo listino za Valtunija. Ta se, če nič drugega, nahaja v precej sumljivi družini, ki meče senco dvoma tudi nanjo.

Besedilo listine je napisano tako, da omogoča različno razumevanje povedanega. To stanje je povzročalo zgodovinopisju nemajhne težave in je odpiralo prostor različnim interpretacijam. Starejša historiografija si je zastavljala predvsem vprašanje, ali se oznaka, da je v alod prevedena Valtunijeva posest ležala »v grofiji Luitpolda«, nanaša samo na zadnje našteti sklop posesti ob zgornještajerski Muri ali na vse tri posestne sklope. Rešitev tega problema, ki je tesno povezano z vprašanjem razdelitve stare slovanske gentilne Karantanije na več grofij v teku 9. stoletja, je že v zgodnjih sedemdesetih letih 19. stoletja skušal rešiti Moritz Felicetti von Liebenfels. Dikcija *in comitatu Liupoldi* se je po njegovem mnenju nanašala samo na posest ob zgornještajerski Muri, kjer je predpostavljal obstoj posebne, pod Luitpoldovo komando stoječe grofije »Undrimatal«.¹⁰ Felicettijevo mnenje je kasneje delil tudi Andreas Mell, čeprav se s poimenovanjem grofije ni strinjal,¹¹ in šele Hans Pirchegger je pred

⁸ MC I, št. 4, 5, 6, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 26, 28, 58, 111, 226b, 265, 328.

⁹ MC I, št. 5, 12, 13, 28, 58 (vendar gl. tudi MC, Ergänzungsheft, št. 627), 111, 226b. Za v Krki masovno ponarejene listine, ki so bile sfabricirane v zadnji četrtini 12. in v začetku 13. stoletja v sporu s salzburško nadškofijo, v katerem si je Krka kot salzburška »lastniška« škofija prizadevala za doseg enakopravnega položaja z ostalimi supra-ganskimi škofijami bavarske oz. salzburške cerkvene pokrajine, gl. Jaksch, Einleitung, str. 7 sl., zlasti 13 sl.; Fichtenau, *Urkundenwesen in Österreich*, str. 186 sl. Za Jakschevo edicijo gl. Leitner, Zur Edition, str. 49 sl.

¹⁰ Felicetti von Liebenfels, Steiermark, str. 51.

¹¹ Mell, Comitatus Liupoldi, str. 385 sl.

začetkom prve svetovne vojne zavrnil Felicettijevo interpretacijo. Predvsem na podlagi dejstva, da sta leta malo kasneje, leta 898, dolina Krke in kraj Selče v ožji Karantaniji prav tako ležala v Luitpoldovi grofiji,¹² je trdil, da so tudi ostali v listini iz leta 895 omenjeni kraji bili pod Luitpoldovo komando oziroma v njegovem mandatnem območju. Pri tem je menil, da je Luitpold, ki je bil v obravnavanem času najmočnejši mož za kraljem na jugovzhodu Cesarstva – bil je sorodstveno povezan s Karolingi, v svojih rokah je združil oblast nad več grofijami v bavarski Vzhodni krajini in na samem Bavarskem in si je v času vedno šibkejših karolinških dinastije in dezintegracije frankovske oblasti pridobil vodilni položaj med bavarskimi plemiškimi rodbinami; njegov sin Arnulf je po njegovi smrti v bitki z Madžari pri Bratislavi leta 907, kjer je vodil bavarsko vojsko, vladal na Bavarskem kot vojvoda v svojstvu monarhičnega kneza¹³ – upravljal v Karantaniji dve grofiji in eno marko.¹⁴ Upravna razdelitev Karantanije, kot si jo je konec 9. stoletja zamišljal Pirchegger, je bila nenavadno diferencirana in postavljalo se je vprašanje, ali jo je bilo mogoče v pokrajini, ki je bila pod neposredno frankovsko oblastjo približno dve generaciji in je imela močno gentilno tradicijo, znotraj katere je tvorila pod domačimi knezi eno samo celoto, v takšni obliki sploh vzpostaviti? August Jaksch je v to očitno dvomil in po njegovi razlagi je Karantanija vse do povzdiga v vojvodino leta 976 tvorila eno samo grofijo,¹⁵ kar je danes splošno sprejeto mnenje.¹⁶

Toda ali je v to grofijo spadala tudi »marka ob Savi«? Enako kot pri vprašanju obsega Luitpoldove grofije bi se tudi dikcija *in orientalibus partibus Charanta nominatis* lahko nanašala tako na posest ob zgornještajerski Muri, kot na vse tri posestne komplekse, ki jih je dobil leta 895 Valtuni v last. Pri tem se postavlja tudi vprašanje, kako razumeti zgornjo dikcijo: da je podarjena posest ležala v vzhodnih predelih Karantanije ali da je ležala v vzhodnih predelih (Bavarske), ki se imenujejo Karantanija? In nič manj pomembno: je konec 9. stoletja res že mogoče govoriti v formalnem smislu o mejni grofiji na spodnještajerski Savi, o kateri ni sicer do 11. stoletja nič slišati? Za posest ob Savi je vsekakor možno reči, da je ležala prej na jugu kot na vzhodu Karantanije in tudi *marca* je v tistem času, kot je poudaril že Pirchegger, lahko pomenila tako mejno območje na splošno kot mejno grofijo v administrativnem smislu. Zato je tudi svaril pred preveč

daljnosežnimi zaključki o upravni ureditvi in teritorialni pripadnosti spodnještajerskega konca v frankovski dobi samo na podlagi ene same listine, ki jo je obenem mogoče interpretirati še na različne načine.¹⁷

Nasploh deluje pasus o Valtunijevi posesti na Savi v celotnem besedilu listine nekako moteče. V oziru geografskega zaporedja in reda, ki so mu v listinah vladarske pisarne običajno posvečali veliko pozornost, deluje obsavska posest kot vrinek med posestima kompleksoma v Trušenjski dolini in ob zgornještajerski Muri, za katera je tudi veliko lažje reči, da ležita na vzhodu Karantanije (v kolikor sprejmemo takšno razumevanje dikcije *in orientalibus partibus Charanta nominatis*). Prav tako deluje moteče, da je od vseh treh zemljiških kompleksov samo tisti na Savi še dodatno opredeljen z lego v »marki ob Savi«; posledično se Šava v tem pasusu listine omenja kar dvakrat, kar je vsaj stilistično moteče, če že ne kaj več. Zato je že Ernst Klebel sumil, da je bil pasus o Valtunijevi posesti na Savi v Arnulfovo listino vrinjen kasneje in da je v tem delu listina krški ponaredek (s konca 12. stoletja).¹⁸ Kurt Reindl je v svoji komentirani izdaji virov za zgodovino Luitpoldingov leta 1953 Klebelovo idejo še utrdil. Na eni strani z opozorilom, da kaže jezikovna oblika imen na 12. in ne 9. stoletje, na drugi strani pa, da omenja potrditvena listina kralja Lotarja III. iz leta 1130 za krško škofijo, ki je bila sicer konec 12. stoletja tudi ponarejena v Krki, v tistem delu, ki ni sumljiv, tako posest v Trušenjski dolini kot ob zgornještajerski Muri, ne pa tudi tiste ob Savi.¹⁹

Po tej Reindlovi intervenciji je diskusija o Arnulfovi listini zamrla za dalj časa in je postala znova aktualna šele v devetdesetih letih 20. stoletja, ko je bila pritegnjena v razpravo o obsegu Karantanije oziroma o vprašanju njene južne meje. Herwig Wolfram je namreč leta 1995 na njeni podlagi zapisal, da sta se leta 895 Rajhenburg in Krško nahajala v »karantanskem delu (bavarske) Vzhodne krajine« in da je nemara tu, na spodnještajerski Savi že od nekdanje meje Karantanije. Ni izključil možnosti, da je v tradiciji Notranjega (Sredozemskega) Norika do Save pri Krškem segala že Borutova Karantanija iz sredine 8. stoletja.²⁰ Podatke o Valtunijevi posesti na Savi v kopijalno ohranjeni Arnulfovi listini je torej smatral za verodostojne, nedvomno pa je uspel pokazati, da je dikcija *in marchia iuxta Sourwam* kasnejša interpolacija, ki ni mogla nastati pred 11. stoletjem in bi v listino lahko prišla tudi šele ob vpisu v krško kopijalno knjigo.

¹² D. Arnolf, št. 162, MC I, št. 4.

¹³ Gl. Mitterauer, *Karolingische Markgrafen*, str. 227 sl., zlasti 236 sl.; Reindel, *Politische Entwicklung*, str. 278 sl.

¹⁴ Pirchegger, *Karantanien und Unterpannonien*, str. 297 sl.

¹⁵ Jaksch, *Wutte, Kärnten*, str. 51 sl.

¹⁶ Gl. npr. Mitterauer, *Karolingische Markgrafen*, str. 236; Fräß-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens 1*, str. 73, 86; Wolfram, *Salzburg*, str. 102.

¹⁷ Pirchegger, *Karantanien und Unterpannonien*, str. 301.

¹⁸ Gl. Reindel, *Luitpoldinger*, str. 6 in op. 41.

¹⁹ Reindel, *Luitpoldinger*, str. 6; D. Lo. III., št. 29; MC I, št. 58 in MC, *Ergänzungsheft*, št. 627.

²⁰ Wolfram, *Salzburg*, str. 77.

Pri tem se je naslonil na dva elementa. Zapis *Souwa*, ki izkazuje dvoglasnik (diftong), se v nedvomno pristinih listinah ne pojavlja pred 11. stoletjem (npr. *Souuuu* v D. Ko. II., št. 32, enako tudi v D. H. II., št. 346, ki je sicer ohranjena le v krški kopijalni knjigi in delno manipulirana; gl. MC 1, št. 12), kar soglaša z običajnim (čeprav ne izključnim) stanjem pojavitve dvoglasja v nemščini.²¹ Nič manj oziroma še bolj zavezujoča pa je Wolframova ugotovitev, da se v karolinških in celo otonskih listinah nikoli ne pojavlja oblika *marchia*, ampak samo *marc(h)a*, ki v karolinškem obdobju lahko pomeni mejno območje, nikoli pa mejne grofije v institucionalnem smislu, kot je bila postulirana za besedno zvezo *marchia iuxta Souwam*; ta pomen je beseda *marchia* dobila šele od časa Henrika II. naprej.²² *Marchia iuxta Souwam* tako niti jezikovno niti vsebinsko ne sodi v karolinško, bržkone tudi v otonsko dobo ne, ampak je lahko najprej iz 11. stoletja. Nedvomno gre za kasnejšo interpolacijo v besedilo listine, ki je nastala najkasneje ob vpisu listine v krško kopijalno knjigo, ponarejevalec pa bi z njo po Wolframovem mnenju lahko hotel tudi le natančneje lokalizirati Valtunijevo posest v Rajhenburgu, medtem ko se mu sama podaritev posesti v Rajhenburgu in Krškem (polju) ne zdi sporna in je ne smatra za kasnejšo interpolacijo.²³ Po njegovem mnenju bi bilo torej iz pasusa *et in marchia iuxta Souwam tres regales mansos, quod Richenburch dicitur, et aliud predium ultra fluvium Sowam Gurcheuelt nuncupato* potrebno črtati samo marko ob Savi.

Nič manj pomemben ni bil Wolframov prispevek k vprašanju, kako je potrebno razumeti dikcijo *in orientabilibus partibus Charanta nominatis*. Tu mu viri, ki jih je pritegnil od Konverzije, kjer je za prefekte, ki so nadzorovali bavarsko Vzhodno krajino, rečeno, da so *orientalem procurabant plagam*, pa do listine Otona I. iz leta 970, v kateri je za posest okrog Lipnice na Štajerskem rečeno, da leži *in plaga orientali*, povsem jasno kažejo, da je z *orientales*

partes lahko mišljen le bavarski vzhod, katerega en del je bila tudi Karantanija.²⁴ Problematično mesto Arnulfove listne je torej potrebno smiselno razumeti tako, da je Valtuniju podarjena posest ležala v delu (bavarske) Vzhodne krajine, ki se imenuje Karantanija, oziroma v karantanskem delu (bavarske) Vzhodne krajine, oziroma v vzhodnih (pre)delih (Bavarske), imenovanih Karantanija.

Nedolgo zatem se je ob vprašanju mejà Karantanije v diskusijo o Arnulfovi listini za Valtunija vključil še Hans-Dietrich Kahl.²⁵ V svojem temeljitem pretresu zadevne listine je lahko opozoril na slovnično nedoslednost, ki je bila začuda pred tem prezrta: namesto *tres regales mansos, quod Richenburch dicitur*, kjer so tri kraljevske kmetije navedene v množini, vendar nato poimenovane v ednini, bi moralo stati *tres regales mansos, quod Richenburch dicuntur*.²⁶ To kaže po njegovem mnenju na nesoledno krpanje (Flickarbeit) listinskega teksta, za kar naj bi govorila tudi nenavadna razvrstitev podarjene posesti. Ta ne sledi – kot je običajno v vladarskih listinah – smiselnemu geografskemu zaporedju, ampak skače sem in tja: s Trušenjske doline in Djekš na Koroškem daleč na jug na Savo, na kasnejše mejno območje med Kranjsko in Štajersko, in od tam zopet daleč na sever na zgornjo Štajersko. Takšno neobičajno zaporedje, ki je zmotilo že Reindla,²⁷ Kahlu jasno govori, da je bilo na tem mestu kasneje v listino vneseno neko dodatno besedilo. Pri tem mu je zelo pomenljivo in povedno, da je listina za Valtunija ohranjena samo v kopijalnem prepisu, medtem ko so nekatere druge vladarske listine – med njimi npr. tudi Arnulfova listina, s katero je Svetopolku, prav tako Heminemu predniku, leta 898 podaril dvor Krka in Selče²⁸ – ki so vpisane v krško kopijalno knjigo, hranili v Krki tudi v originalu.²⁹ K temu Kahlovemu opažanju lahko dodamo še, da sta od vseh vladarskih, v Krki ponarejenih listin, samo še podelitvena listina Arnulfa za Svetopolka iz 898 (nastala je na podlagi originalne, še vedno ohranjene Arnulfove listine za istega prejemnika in iz istega leta)³⁰ ter potrditvena listina Lotarja III. iz 1130³¹ ohranjeni tako v domnevnem originalu kot v prepisu v kopijalni knjigi, medtem ko so vsi ostali ponaredki poznani samo v kopijalnem prepisu.³² Ne samo jezikovni in institucionalni

21 Wolfram, *Salzburg*, str. 101; prim. isti, *Conversio*, str. 249 sl.

22 Wolfram, *Salzburg*, str. 100 sl. Wolframova zapažanja je potrdila tudi nedavna sistematična raziskava pojma *marc(h/i)a* v zgodnjem do visokem srednjem veku: Stieldorf, *Marken und Markgrafen*, str. 36 sl., 176 sl. (povzetek raziskave).

23 Wolfram, *Salzburg*, str. 101 sl., gl. tudi n. d., str. 77. Argument, da ne gre za interpolacijo, vidi Wolfram, n. n. m., 101, tudi v tem, da je samostalnik *mansus* sklanjan na »starinski način po u-deklinaciji; raba, ki jo je izdajatelj Kehr neupravičeno popravil in pregnal v aparat pod črto«. Resnici na ljubo je treba reči, da je že sam kopist *tres regales mansos*, kot je sprva zapisal v krško kopijalno knjigo, popravil v *tres regales mansos* in zato ne gre za deklinacijo na starinski način, ampak za popravek napake, ki bi jo bilo mogoče razložiti s tem, da je imel prepisovalec najprej v mislih edninsko obliko *mansus, quod Richenburch dicitur*, pri čemer je nato samostalnik popravil v množinsko obliko, glagala pa ne. Gl. spodaj pri op. 26.

24 Wolfram, *Salzburg*, str. 102.

25 Najprej že v članku Kahl, *Solium Ducatus Karinthie*, str. 224 sl.; podrobneje pa nato še v isti, *Staat der Karantanen*, str. 328 sl.

26 Kahl, *Staat der Karantanen*, str. 329.

27 Reindel, *Luitpoldinger*, str. 7.

28 D. Arnolf, št. 162; MC 1, št. 4.

29 Podrobneje glede izročila teh listin, ki so navedene zgoraj v op. 8, glej Jakscheve predopombe k posameznim kosom.

30 DD. Arnolf, št. 162, 193.

31 D. Lo. III, št. 29.

32 Gl. op. 9.

anahronizmi, slovnične nepravilnosti in od običajev vladarske pisarne odstopajoč stil, ampak tudi stanje izročila govori za to, da je bila Arnulfova listina za Valtunija naknadno manipulirana in da je potrebno iz nje črtati več, kot je mislil Wolfram.

Toda kaj vse? Kahl je upravičeno opozoril, da samo črtanje *marchia iuxta Sowam* ne zadošča. V tem primeru bi se posest v Rajhenburgu navezovala neposredno na tisto na Djekšah, čeprav ne leži ravno v njeni sosesčini ali bi bila z njo kako drugače geografsko povezana. Z izbrisom »marke ob Savi« obvisi rajhenburška posest v zraku, njena lega ni več geografsko opredeljena, kot je to primer s posestjo na Krškem polju, ki je geografsko opredeljena s Savo (*ultra fluvium Sowam Gurcheuelt*). Ker je lokalizacija posesti v Rajhenburgu nerazdružljivo povezana z interpolirano »marko ob Savi« in ker je poleg tega še slovnično napačno zapisana, je sodba jasna: podatki o Rajhenburgu zagotovo ne sodijo v konec 9. stoletja in so bili lahko vneseni šele kasneje; po Kahlovem mnenju gotovo šele po Hemini smrti, to je po času okrog 1045.³³

Manj jasno je stanje pri pasusu, ki govori o posesti onkraj Save na Krškem polju. Dikcija *et aliud predium ultra fluvium Sowam Gurcheuelt nuncupatum* se namreč glede na svojo strukturo lahko brez težav naveže na tisti del listine, ki govori o posesti v Trušenjski dolini in na Djekšah (*in loco, qui vocatur Thrusental, ac duobus castris in eo edificatis et nemus in monte Diehshe*). Poleg tega dikcija jezikovno ni problematična in tudi potrebna geografska opredelitev podarjene posesti je podana s Savo. Iz samega odlomka torej ni mogoče sklepati, da gre pri posesti na Krškem polju za kasnejšo interpolacijo. Ta postane verjetna šele, če pritegnemo ostale sumljive elemente, kot so izročilo listine, nenavadno geografsko zaporedje podeljene posesti in dejstvo, da je bila sosednja rajhenburška posest v listino nedvomno vnesena kasneje.³⁴ Verjetnost, da gre tudi pri posesti na Krškem polju za kasnejšo interpolacijo, utrjuje tudi že omenjena potrditvena listina Lotarja III. iz leta 1130 za škofijo v Krki, ki našteva med škofijsko posestjo tako tisto v Trušenjski dolini in na Djekšah kot ono ob zgornji Muri, ne pa tudi tiste na Savi.³⁵

Ob nedvomno ugotovljeni manipulaciji listine se postavlja vprašanje, komu je bila v korist? Kakšen cilj je zasledovala interpolacija, kdo je stal za ponarejevalsko akcijo in zakaj je posegel po njej? Edino ohranjeno izročilo listine izvira, kot je bilo že povedano, iz Krke. Vpis v njeni kopijalni knjigi, v družini kar nekaj v Krki ponarejenih vladarskih listin namiguje, da so za ponareditvijo listine posegli prav tam. Rajhenburg in Krško v 12. stoletju nista bila (več) v lasti krške škofije – prvi kraj je pripadal

salzburški nadškofiji, drugi grofom iz Bogna³⁶ – in z interpolacijo v listino iz 895 naj bi ju v Krki naknadno reklamirali zase.³⁷ Toda kot je opozoril Wolfram, je tudi v ponarejeni listini njen prejemnik (ostal) Valtuni in ne – takrat sicer še neobstoječa – krška cerkev.³⁸ Kako naj bi z njo v Krki podprli svoje morebitne aspiracije po obsavski posesti, ni jasno in zaenkrat ni prepoznati nobenega motiva, zaradi katerega bi v Krki posegli po ponareditvi Arnulfove listine za Valtunija. Kahl zato dopušča možnost, da je za ponaredek stal Salzburg, ki je od okvirno sredine 11. stoletja naprej izgrajeval svoj obsežen zemljiškogospodstveni kompleks na levem bregu Save med Sevnico in Sotlo.³⁹ Toda tudi v tem primeru ni razvidno, kakšne koristi bi lahko imeli na reki Salzach od listine, izstavljene na Valtunijevo ime. Vprašanje motiva interpolacije in njenega akterja ostaja tako še naprej odprto.

Kljub tem nejasnostim je stanje raziskav v zvezi z Arnulfovo listino za Valtunija iz leta 895 trenutno torej takšno, da je potrebno iz nje zagotovo črtati del, ki govori o rajhenburški posesti v marki ob Savi, z največjo verjetnostjo pa tudi tisti del, ki govori o posesti na Krškem polju.⁴⁰ To ne pomeni samo, da je Valtuni leta 895 prejel v Karantaniji le posest na Koroškem in zgornjem Štajerskem, ampak da obravnavane listine ni mogoče pritegovati v diskusijo o južni oziroma jugovzhodni meji Karantanije – niti za 9. stoletje ne, ko bi se obseg Karantanije lahko povečal na račun avarskega kaganata, v katerega uničenju so v okviru frankovskih sil sodelovali tudi Karantanci,⁴¹ in še manj za Borutovo Karantanijo 8. stoletja.⁴² Ugotovitve so seveda pomembne tudi za ožjo zgodovino slovenskega prostora južno od Drave v 9. stoletju, kot tudi za lokalno zgodovino Rajhenburga oziroma od leta 1953 naprej Brestanice, ter Krškega. Za slovensko ozemlje južno od Drave in vzhodno od Soče tako sedaj absolutno in brez izjeme velja, da zanj v karolinškem obdobju ni poznana nobena kronska podelitev. Marka ob Savi se je institucionalno in imensko pokazala kot fantomska tvorba kasnejšega ponarejevalca in edino historično pokrajinsko ime, ki je izpričano za slovensko Posavje v zgodnjem sred-

36 Gl. Kos, *Vitez in grad*, str. 166 sl., 360 sl.

37 Tako Reindel, *Luitpoldinger*, str. 7.

38 Wolfram, *Salzburg*, str. 101.

39 Kahl, *Staat der Karantanen*, str. 331 sl.; za salzburško posest ob spodnještajerski Savi gl. Kos, *Urbarji*, str. 7 sl.; Štih, *Salzburg*, str. 85 sl.

40 Da je Arnulfova listina za Valtunija v delu, ki govori o posesti na Savi ponarejena oziroma interpolirana, je v slovenskem zgodovinopisju znano od leta 1995, ko sem ob robu razprave o zgodnjerednjeveški Karnioli, kjer je bilo potrebno vzeti v obzir tudi »marko ob Savi«, prvič opozoril na problematičnost vira. Gl. Štih, *Carniola, patria Sclavorum*, str. 860 in op. 97; isti, *Kranjska (Carniola)*, str. 24 in op. 103. Gl. tudi isti, *Strukture*, str. 362 in op. 44.

41 Gl. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 3.

42 Tako Wolfram, *Salzburg*, str. 76 sl.

33 Kahl, *Staat der Karantanen*, str. 330.

34 Gl. Kahl, *Staat der Karantanen*, str. 331.

35 Gl. op. 19.

njem veku, ostaja Karniola. Prav tako nimamo več nobene opore, ki bi pričala o začetkih organiziranja zemljiških gospostev na omenjenem prostoru v karolinški dobi.

Drugačni so tudi začetki Rajhenburga in Krškega (polja), ki obenem ne moreta več veljati za najstarejša nemška toponima južno od Karavank in Drave, Rajhenburg pa ne več za najstarejši grad. Prvi otipljivi (privatni) lastnik obeh omenjenih krajev – po kroni oziroma vladarju seveda – ni več Valtuni, ampak Hemin mož Viljem II., ki je prejel leta 1016 in 1025 z dvema darovnicama od Henrika II. in Konrada II. obsežno posest na obeh straneh Save med Savinjo na severu in Krko na jugu.⁴³ Iz te mase je leta 1043 salzburška nadškofija pridobila Rajhenburg, ki se tako prvič omenja približno poldrugo stoletje kasneje, kot se je mislilo na podlagi Arnulfove listine za Valtunija, pri čemer pa tudi ta omemba ni zagotovljena in je povsem možno, da gre za kasnejšo interpolacijo imena kraja oziroma gradu v besedilo listine, ki je bilo konec 12. stoletja v Krki prav tako manipulirano.⁴⁴ Takrat sta Hema, ki je ustanavljala ženski samostan v Krki, in salzburški nadškof Balduin, ki ji je pri tem izdatno pomagal, sklenila zamenjalno pogodbo (*complacitatio*), s katero je nadškof prepustil Heminim lastniškim cerkvam po Koroškem krstno in pogrebno pravico ter desetino, v zameno pa prejel Adegliacco v Furlaniji in »posestvo ob Savi v Rajhenburgu«.⁴⁵ Rajhenburg je postal izhodišče kasnejšega velikega salzburškega gospostva, začetke tamkajšnjega gradu pa je mogoče povezati šele z nadškofom Konradom I. (1106–1147), »enim najbolj impozantnih cerkvenih knezov Nemčije v visokem srednjem veku«.⁴⁶ Kot poroča okrog leta 1170 njegov biograf, je dal Konrad I. v obrambo proti Madžarom zgraditi tri gradove: grad v Lipnici, ki ga je začel graditi od temeljev, vendar ga ni dokončal; na Ptujju je dal obnoviti stari, vendar od časa uničeni

grad; Rajhenburg pa je zgradil na novo.⁴⁷ Nekateri so to mesto Konradovega življenjepisa razumeli tako, da je »znova pozidal« grad Rajhenburg, kar pa ne drži.⁴⁸ *Richenburch a novo edificavit* lahko pomeni le, da ga je zgradil na novo. Takšno razumevanje besedila na najboljši možen način potrjuje že kar primerjava informacije o Rajhenburgu s predhodno omenjenim Ptujem, kjer pisec poudarja, da je tam že stal star ruiniran grad, ki ga je Konrad obnovil (*ab eo ... reedificatum est*). Situacija glede gradov na Ptujju in Rajhenburgu ni bila identična in to je pisec izrazil tudi z različnima glagoloma, ki ju je uporabil pri svojem opisu Konradove gradbene dejavnosti.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Conversio Bagoariorum et Carantanorum, ed. Fritz Lošek, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg* (Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 15). Hannover: Hahn, 1997, str. 90–135.

D. Arnolf – *Die Urkunden Arnolfs*, ed. Paul Kehr, *Monumeta Germaniae Historica, Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum* 3. Berlin: Weidmann, 1955.

D. H. II. – *Die Urkunden Heinrichs II. und Arduin*, ed. Harry Bresslau und Alfred Gawlik, *Monumeta Germaniae Historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 3. Berlin: Hahn, 1957.

D. Ko. II. – *Die Urkunden Konrads II.*, ed. Harry Bresslau, *Monumeta Germaniae Historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 4. Berlin: Hahn, 1957.

D. Lo. III. – *Die Urkunden Lothars III. und der Kaiserin Ribenza*, ed. Emil Ottenthal und Hans Hirsch, *Monumeta Germaniae Historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 8. Berlin: Weidmann, 1927.

Gradivo 2 – *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* 2, izd. Franc Kos. Ljubljana: Leonova družba, 1906.

MC 1 – *Monumenta historica ducatus Carinthiae* 1. *Die Gurker Geschichtsquellen 864–1232*, Hg. August Jaksch. Klagenfurt: Kleinmayr, 1896.

MC, *Ergänzungsheft – Monumenta historica ducatus Carinthiae, Ergänzungsheft zu Band I–IV*, Hg. August Jaksch. Klagenfurt: Kleinmayr, 1915.

⁴³ D. H. II., št. 346; D. Ko. II., št. 32; MC 1, št. 12, 14. Tudi listina Henrika II. je bila kasneje v Krki falsificirana, vendar njena vsebina v pogledu podeljene posesti ni sporna, saj jo potrjuje v originalu ohranjena potrditvena listina Konrada II. za Viljema II. iz leta 1028 (D. Ko. II., št. 134; MC 1, št. 15). Gl. Štih, *Izvor in začetki*, str. 39.

⁴⁴ MC 1, št. 16. Listina je po Jakschevih ugotovitvah krški falsifikat, ki pa temelji na pristni tradicijski notici, s katero je prišlo do zamenjave med Hemo in Salzburgom in v kateri naj bi že izvorno stalo ime *Richenburch*. Toda začetke gradu, ki ga presumira ime s končnico –burg, je mogoče povezati šele s salzburškim nadškofom Konradom I. v prvi polovici 12. stoletja. Zato je povsem možno, da je bilo ime Rajhenburg v listino vneseno šele naknadno, ob njeni manipulaciji v Krki, ko je v Rajhenburgu že stal grad in so ime retrogradno uporabili za natančnejšo lokalizacijo tiste posesti ob Savi, ki jo je leta 1043 dobil Salzburg. Podrobneje glej prispevek Borisa Hajdinjaka v tej številki Kronike.

⁴⁵ Za ustanavljanje samostana v Krki in za Balduinovo vlogo pri tem podjetju gl. Štih, *Zgodovinsko o Hemi*, str. 17 sl.

⁴⁶ Dopsch, Konrad I., LMA 5, st. 1355.

⁴⁷ Vita Chunradi archiepiscopi Salisburgensis, c. 20.

⁴⁸ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 95; Jakič, *Sto gradov*, str. 32. Kos (*Urbarji*, str. 22) pa celo piše, da Konradov biograf med »porušeni gradovi« omenja tudi Rajhenburg, ki da ga je dal Konrad I. »znova pozidati«. Tega v viru ni.

- Reindl, Kurt: *Die bayerischen Luitpoldingen 893–989* (Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte N. F. 11). München: C. H. Beck, 1953.
- RI I/1 – *Regesta Imperii I/1, Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751–918 (924)*, Nach Johann Friedrich Böhmer neu bearb. von Engelbert Mühlbacher, vollendet von Johann Lechner. Innsbruck: Wagner, 1908.
- StUB 1 – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark 1*, Hg. Josef Zahn. Graz: Historischer Verein für Steiermark, 1875.
- Urkunden Krains 5 – *Urkunden zur Geschichte Krains 5*, Hg. Franz Schumi, Archiv für Heimatkunde 1. Laibach: Franz Schumi, 1882/3, str. 74–80.
- Vita Chunradi archiepiscopi Salisburgensis*, ed. Wilhelm Wattenbach, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 11. Hannover: Hahn, 1854, str. 62–67.
- LITERATURA
- Dopsch, Heinz: Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft. *Festgabe zum 900-Jahrjubiläum des Bistums Gurk 1072–1972* Tl. 1 (= Carinthia I 161, 1971), str. 95–123.
- Dopsch, Heinz: Konrad I. *Lexikon des Mittelalters* 5. München: Artemis, 1991, st. 1355.
- Felicetti von Liebenfels, Moritz: Steiermark im Zeitraume vom achten bis zwölften Jahrhundert. Historisch-topographische Skizze auf Grund kritischer Quellenstudien. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* 10, 1873, str. 24–128.
- Fichtenau, Heinrich: *Das Urkundenwesen in Österreich vom 8. bis zum frühen 13. Jahrhundert* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergbd. 23). Wien-Köln-Graz: Böhlau, 1971.
- Fräß-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens 1: Das Mittelalter*. Klagenfurt: Verlag Johannes Heyn, 1984.
- Gänsler, Gerald: Die Mark als Weg zur Macht am Beispiel der »Eppensteiner« (1. Tl.). *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 83, 1992, str. 83–125.
- Grafenauer, Bogo: (opombe k) *Pavel Diakon, Zgodovina Langobardov*. Maribor: Založba Obzorja, 1988.
- Hauptmann, Ljudmil: Grofovi Višnjegorski. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 250, 1935, str. 215–239.
- Hauptmann, Ljudmil: Hema i Svetopuk. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 255, 1936, str. 221–246.
- Jakič, Ivan: *Sto gradov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2001.
- Jaksch, August: Einleitung. *MC* 1, str. 1–35.
- Jaksch, August: Vorbemerkungen. *MC* 1, str. XI–XXIII.
- Jaksch, August; Wutte, Martin: Kärnten. *Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer* I/4. Wien: Verlag von Adolf Holzhausens Nachf., 1914, str. 1–308.
- Kahl, Hans-Dietrich: *Der Staat der Karantanen. Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7.–9. Jh.)* (Situla 39 – Razprave 1. razreda SAZU 20). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije : SAZU, 2002.
- Kahl, Hans-Dietrich: Solium Ducatus Carinthie. Fragen um Kärntens Fürstenstein und seine Rituale. *Carinthia I* 188, 1998, str. 185–235.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroskem do začetka 15. stoletja* (Zbirka ZRC 1). Ljubljana: ZRC, 2005.
- Kos, Milko: *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave*. Ljubljana: Slovenska matica, 1985.
- Kos, Milko: *Urbarji salzburske nadškofije* (Viri za zgodovino Slovencev, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 1). Ljubljana: AZU, 1939.
- Kos, Milko: *Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1955.
- Leitner, Friedrich W.: Zur Edition der Gurker Geschichtsquellen. *Hemma von Gurk. Ausstellung auf Schloss Strassburg/Kärnten 14. Mai bis 26. Oktober 1988* (Peter G. Tropper (Red.)). Klagenfurt: Carinthia, 1988, str. 49–52.
- Mell, Andreas: Der comitatus Liupoldi und dessen Auftheilung in die Landgerichte des XIX. Jahrhunderts. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 21, 1900, str. 385–444.
- Mitterauer, Michael: *Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stammesadel im österreichischen Raum* (Archiv für Österreichische Geschichte 123). Wien: Böhlau, 1963.
- Pirchegger, Hans: Karantanien und Unterpannonien zur Karolingerzeit. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 33, 1912, str. 272–319.
- Reindl, Kurt: Die politische Entwicklung. *Handbuch der bayerischen Geschichte 1* (Max Spindler (Hg.)). München: C. H. Beck, 1981, str. 249–349.
- Stiendorf, Andrea: *Marken und Markgrafen. Studien zur Grenzsicherung durch die fränkisch-deutschen Herrscher* (Monumenta Germaniae Historica, Schriften 64). Hannover: Hahn, 2012.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji 5: Med Kozjanskim in porečjem Save*. Ljubljana: Viharnik, 1993.

Štih, Peter: Carniola, patria Sclavorum. *Österreichische Osthefte* 37, 1995, str. 845–861.

Štih, Peter: Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju. *Blaznikov zbornik* (Matjaž Bizjak (ur.)). Ljubljana-Škofja Loka: ZRC, 2005, str. 35–48.

Štih, Peter: Kranjska (Carniola) v zgodnjem srednjem veku. *Zbornik Brižinski spomeniki* (Janko Kos, Franc Jakopin, Jože Faganel (ur.)). (Dela 2. razreda SAZU 45). Ljubljana: SAZU, 1996, str. 13–26.

Štih, Peter: Salzburg an der untersteirischen Drau und Save im Mittelalter. *Stadt, Land und Kirche. Salzburg im Mittelalter und in der Neuzeit. Beiträge der Tagung zur Emeritierung von Heinz Dopsch* (Peter F. Kramml (Hg.)) (Salzburg Studien 13). Salzburg: Verein »Freunde der Salzburger Geschichte«, 2012, str. 85–112.

Štih, Peter: Strukture današnjega slovenskega prostora v zgodnjem srednjem veku. *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze 1* (Rajko Bratož (ur.)) (Situla 39 – Razprave 1. razreda SAZU 18). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije: SAZU, 2000, str. 355–394.

Štih, Peter: Zgodovinsko o Hemi Krški. *Emina romarska pot. Zbornik referatov*. Podsreda: Kozjanski park, 2007, str. 6–23.

Vilfan, Sergij: Zemljiška gospodstva. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog 2: Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, str. 75–239.

Wadl, Wilhelm: Die erste urkundliche Erwähnung des Namens Diex. *Diex. Sonnendorf auf der Saualpe* (Robert Wlattnig (Hg.)). Diex: Verlag Johannes Heyn, 1996, str. 17–22.

Wolfram, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien mit Zusätzen und Ergänzungen* (Dela 1. razreda SAZU 38 – Zbirka Zgodovinskega časopisa 44). Ljubljana: SAZU : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012.

Wolfram, Herwig: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergbd. 31). Wien-München: Oldenbourg, 1995.

S U M M A R Y

Rajhenburg and the charter of King Arnulf for Waltuni of 895

On 29 September 895, King Arnulf issued in Ötting, Bavaria, a charter granting his loyal vassal Waltuni an estate in Trixental and Diex in Carinthia, three royal manses in Rajhenburg in the March along the Sava River, a Krško (Germ.: Gurkfeld) estate on the opposite bank of the Sava River, and an estate in the upper Mura River basin in Ingering, previously the fief of a certain Ottelin. The granted estate was situated in the county of Luitpold, in the eastern parts known as Carantania. The charter is important for Slovenian history for several reasons. *Richenburch* was ascribed the epithet of the oldest castle documented in the Slovenian territory. In a similar vein, *Richenburch* and *Gurcheuelt* became the oldest German place names south of the Karavanke mountain range and the Lower Styrian Drava River. What is more, containing an indication of a March along the Sava River (*marchia iuxta Souwam*), the said charter is the sole document to have recorded the name of the Carolingian County (Margraviate) in the Lower Slovenian Sava River basin throughout the entire 9th century; in addition, its indication of a castle, three royal manses on the left and an estate on the right bank of the Sava River points to the first beginnings of organising land estates on the western model and hence the beginnings of feudalisation south of the Drava River. And finally, according to the charter, the southeastern part of Carantania reached in the 9th and possibly already in the 8th century as far as the Lower Styrian Sava River and beyond.

The charter, preserved in a single transcript in cartulary of the Bishopric Gurk from the end of the 12th century (Gurker Kopialbuch 1, AT-KLA 118, Geschichtsvereins-Handschriften 2/24, fol. 1v, 2r), has long confronted historians with a series of problems. The discussion, in which special mention should be made of Moritz Felicetti von Liebenfels, Andreas Mell, Hans Pirchegger and August Jaksch, first primarily focused on the question whether the diction *in comitatu Livopoldi in orientalibus partibus Charanta nominatis* refers only to the estate in Ingering, the last one listed above, or to all three estate clusters. This gave rise to the question regarding administrative organisation of Carantania, which is now deemed to have encompassed one single county in 976 and which was at the end of the 9th century administered by Luitpold, the second most powerful figure after King Arnulf in the southeastern portion

of the kingdom. Equally dubious was the datum that the estate along the Lower Styrian Sava River was part of Carantania. Due to the fact that the geographical sequence was broken by the interference of the estate far in the south along the Sava River, as well as for stylistic reasons, Ernst Klebel was the first to suspect in the early 1950s that this particular passage might have been a later interpolation into the text of the charter. His opinion was endorsed and further reinforced by Kurt Reindl. The crucial turning point then occurred in the 1990s, when Herwig Wolfram successfully demonstrated that, both linguistically and institutionally, the *marchia iuxta Sowwam* did not belong to the 9th century but at the earliest to the 11th century. This led to the unequivocal conclusion that the charter had been tampered with or falsified – the only question that remained was to what extent. Hans-Dietrich Kahl then managed to demonstrate with compelling arguments that the passage *in marchia iuxta Sowwam tres regales mansos, quod Richenburch dicitur* should be stricken out from the charter, as well as most likely the following wording: *et aliud predium ultra fluvium Sowwam Gurcheuelt nuncupato*.

The research conducted so far shows that the only Carantanian estate Waltuni received in 895 was that in Carinthia and Upper Styria and that the charter cannot be used in the discussion on the southern or southeastern border of Carantania. Therefore, according to the present knowledge, no crown grant was issued for the territory south of the Drava and east of the Isonzo before the second half of the 10th century. The March along the Sava River was institutionally and nominally proven a phantom form, with *Carniola* remaining the only historical provincial name documented for the Slovenian Sava River basin in the early Middle Ages. Furthermore, there is no longer any ground to believe that the beginnings of organising land estates in the said area date back to the Carolingian period. Similarly different were the beginnings of Rajhenburg and Krško, which can thus no longer be considered the oldest German place names south of the Karavanke mountain range and the Drava River, just as Rajhenburg can no longer be regarded the oldest castle. Rajhenburg, renamed Brestanica in 1953, was thus first documented in 1043, when it passed into the hands of the Archbishopric of Salzburg, and obtained its first castle only about 1130 under Archbishop Conrad I.